

AVRUPA BİRLİĞİ ORTAK GÜVENLİK VE SAVUNMA POLİTİKASI BAĞLAMINDA ORTADOĞU ÇIKMAZI

MIDDLE EAST DILEMMA IN CONTEXT OF EUROPEAN UNION COMMON SECURITY AND DEFENCE POLICY

Dr. Omca ALTIN

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Proje Yönetim Merkezi, İstanbul/Türkiye

Article Type : Research Article/ Araştırma Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.933>

Reference : Altın, O. (2018). "Avrupa Birliği Ortak Güvenlik Ve Savunma Politikası Bağlamında Ortadoğu Çıkmazı", International Social Sciences Studies Journal, 4(23): 4742-4750

ÖZ

Güvenlik ve savunma alanında birçok düzenleme yapan Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin, egemenlikleri konusunda oldukça hassas olmaları bu alanlarda bir ilerleme kaydedememelerine neden olmaktadır. Özellikle güvenlik ve savunmaya yönelik düzenlemelerin yer aldığı Lizbon Antlaşması da bu noktada yetersiz kalmıştır. Antlaşmanın ardından Ortadoğu'da patlak veren krizler, Lizbon Antlaşması ile yapılan düzenlemelerin yetersizliğinin görülmesi açısından son derece önemli olmuştur. AB ülkeleri Ortadoğu'da yaşanan bu krizler karşısında ortak politikalar geliştirememiş, üye ülkeler kendi ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmeyi tercih etmişlerdir.

Çalışmada; Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP) kapsamında Ortadoğu'da meydana gelen krizler ele alınarak, güvenlik ve savunmaya yönelik düzenlemelerin etkinliği değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası, Avrupa Birliği, Ortadoğu, Lizbon Antlaşması, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası

ABSTRACT

European Union (EU) countries that makes many regulations at security and defence area causes them not to achieve any advancement at these areas since they are very sensitive about their sovereignty. Especially Lisbon Treaty which regulations were partook towards security and defence was also failed to satisfy at this point. Crises emerged at Middle East after the treaty, became very important in sense of seeing incapability of regulations made by Lisbon Treaty. EU countries couldn't be able to develop common policies against these crises faced within Middle East and they preferred to act in line with their national interests.

In the study; effectiveness of regulations regarding security and defence had tried to be evaluated by handling emerged crises within Middle East in scope of Common Security and Defence Policy (CSDP).

Key Words: Common Security and Defence Policy, European Union, Middle East, Lisbon Treaty, Common Foreign and Security Policy

1. GİRİŞ

Avrupa'nın tarih boyunca birçok çatışma ve savaşa sahne olması, güvenlik ve savunma unsurlarının ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın yol açmış olduğu tüm tahribatlar, gelecekteki savaşları önleyecek mekanizmaların kurulması yönündeki çabaların artmasında büyük bir etken olmuştur. Savaşın etkilerinden kurtulmak isteyen Avrupa ülkeleri ekonomik alanda bütünleşme çabası içerisine girmiş ve zamanla bu durum siyasi alanda da bütünleşme isteğini doğurmuştur. Soğuk Savaş döneminde güvenlik ve savunma alanında işbirliğine yönelik girişimlerinin çoğu başarısızlıkla sonuçlanan AB, ilk defa Maastricht Antlaşması ile dış politika ve güvenliği de kapsayan yeni bir yapılanma içerisine girmiştir. Kısaca 7 Şubat 1992 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile Ortak Dış ve Güvenlik

Politikası'nın (ODGP) temelleri atılmıştır. Ancak eski Yugoslavya topraklarında meydana gelen krizlere müdahalede AB'nin yetersiz kalması, ODGP'nin sorgulanır hale gelmesine sebep olmuş ve dolayısıyla AB kendi bünyesinde bir savunma sistemine sahip olmaya karar vermiştir (Altın, 2018: 256).

4 Aralık 1998 yılında gerçekleştirilen St. Malo Zirvesi ile AB'nin kendi bünyesinde bir savunma sistemine sahip olmasına karar verilerek, Avrupa Güvenlik ve Savunma Sistemi'nin (AGSP) temelleri atılmıştır. Haziran 1999 yılında gerçekleştirilen Köln Zirvesi ile de AGSP, ODGP'nin önemli bir parçası haline gelmiştir. Ancak AB'nin eski Yugoslavya topraklarında meydana gelen krizlere yönelik yaşamış olduğu başarısızlığı takiben ABD'nin Irak ve Afganistan'a yönelik operasyonlarına karşı da müdahale konusunda başarısızlık yaşaması sonucunda 12 Aralık 2003'de Avrupa Güvenlik Stratejisi, ardından Temel Hedef 2010 kabul edilmiştir. Ancak bu iki girişimde çok yeterli olmamıştır (Altın, 2018: 259).

1 Aralık 2009'da yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ile dış politika, güvenlik ve savunma alanlarına ilişkin birçok değişiklik yapılmış ve yenilikler getirilmiştir. Ancak tüm bu yenilik ve değişikliklere karşın ODGP ve OGSP alanlarında oybirliği prensibi kullanılmaya devam edilerek, üye ülkelerin bu alanlardaki ana aktör konumları korunmuştur. Özellikle Lizbon sonrası dönemde Ortadoğu'da meydana gelen krizlere müdahale konusunda üye ülkeler, bölgesel ve ulusal çıkarları ya da diğer ülkelerle olan ilişkileri sebebiyle farklı politikalar izlemişler, ortak bir dış politika geliştirme konusunda başarılı olamamışlardır.

Bu çalışmada; ilk önce OGSP'nin tarihsel gelişim süreci ele alınmış, daha sonra Lizbon Antlaşması ile dış politika, güvenlik ve savunma ilişkin yapılan düzenlemelere yer verilmiş ve son olarak da Ortadoğu'da ortaya çıkan krizlere değinilerek, dış politika, güvenlik ve savunmaya yönelik düzenlemelerin etkinliği, başarısı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2. ORTAK GÜVENLİK VE SAVUNMA POLİTİKASI'NIN TARİHSEL GELİŞİMİ

II. Dünya Savaşı'ndan ciddi yaralar almış olan Avrupa ülkeleri, bir taraftan savaşın olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak, diğer yandan tahrip olan ekonomilerini iyileştirmek amacıyla ekonomik bütünleşmeyi sağlayacak girişimlerde bulunmuşlardır. Ekonomik alanda hızla bütünleşme sağlayan Avrupa ülkeleri ilerleyen zamanlarda siyasi alanda da bütünleşme çabası içine girmiştir. Özellikle güvenlik ve savunma alanındaki bütünleşmeler Soğuk Savaş sonrası dönemde daha da ivme kazanmıştır. Avrupa ülkeleri Soğuk Savaşın bitimine kadar güvenlik ve savunma alanında işbirliğine yönelik birçok girişimde bulunmuş ancak bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kısaca Avrupa ülkeleri Soğuk Savaş boyunca güvenliklerini ABD ve NATO aracılığıyla sağlamışlar ve güvenlik ve savunma alanlarında kayda değer bir oluşum ortaya koyamamışlardır (Altın, 2018:256).

Soğuk Savaşın ardından uluslararası alanda değişen güvenlik ortamı, Avrupa'ya yönelik giderek artan tehditler, güvenlik ve savunma alanında Avrupalı ülkelerin yeniden işbirliği çabasına girmelerine neden olmuştur. Özellikle 7 Şubat 1992 tarihinde yürürlüğe giren ve AB Antlaşması olarak da adlandırılan Maastricht Antlaşması siyasi işbirliğine yönelik en önemli girişimlerden biri olmuştur. Maastricht Antlaşması ile ODGP kapsamında AGSP'nin temelleri atılmıştır (Kocamaz, 2010:952).

Maastricht Antlaşması'nın J.1 (1) yeni m. 11'de "*Birlik ve üye devletler belirtilen dış ve güvenlik politikasının tüm alanlarında ortak dış politikası tanımlar ve uygular*" ifadesine yer verilmektedir (Kocamaz, 2010:955). ODGP'nin amaçları ise Antlaşma'nın J.2 (2) maddesinde şu şekilde belirtilmiştir (Şöhret, 2013:66):

- ✓ Birliğin ortak değerlerini, çıkarlarını ve bağımsızlığını korumak,
- ✓ Üye ülkelerin ve Birliğin güvenliğini daha da güçlendirmek,
- ✓ Uluslararası alanda işbirliklerinin geliştirilmesini sağlamak,
- ✓ Barışı korumak,
- ✓ Demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve temel özgürlüklere saygı ilkelerini daha da geliştirmek.

Diğer yandan Maastricht Antlaşması'nda ilerleyen dönemlerde ortak bir savunma politikası oluşturulmasına yönelik temel prensipler de belirlenmiştir. Bu doğrultuda AB'nin savunması ile ilgili tüm karar ve işlemler

Batı Avrupa Birliği'nin (BAB)¹ sorumluluğuna bırakılmıştır. Böylece BAB'nin hem AB'nin savunma hem de NATO'nun Avrupa ayağı olarak geliştirilmesine karar verilmiştir.

19 Haziran 1999'da Bonn'da gerçekleştirilen BAB Bakanlar Konseyi toplantısında da Petersberg Deklerasyonu kabul edilerek (Şöhret,2013:67), BAB'nin görev tanımı yapılmıştır. Petersberg Deklerasyonu'nda belirtilen görevler şu şekilde ifade edilmiştir (Kocamaz, 2010:768):

- ✓ İnsani görevler,
- ✓ Arama kurtarma faaliyetleri,
- ✓ Barışı koruma operasyonları ve barış kurma faaliyetleri,
- ✓ Çatışma önleme .

Aynı zamanda gerçekleştirilecek olan operasyonlarda kullanılabilmesi için Birleşik Müşterek Görev Gücü (BMGG) adlı bir yapı meydana getirilmiştir. Bu yapı ile BAB tarafından gerçekleştirilecek olan tüm operasyonlarda, ABD'nin hiçbir müdahalesi olmadan NATO'nun imkan ve yeteneklerinin kullanılmasına olanak sağlanmıştır (Yost,1998:397). Fakat bahsedilenlerden de anlaşılacağı gibi BMGG, faaliyette bulunurken NATO imkan ve yeteneklerini kullanacağı için BMGG'nin tamamen bağımsız bir yapı olduğunu söylemek mümkün değildir. Diğer bir ifade ile BMGG, AB'nin NATO'dan tamamen bağımsız olmadığı, gerekli durumlarda AB'nin NATO imkan ve yeteneklerini kullanabileceği bir yapı olarak ifade edilebilir.

Maastricht Antlaşması ile yaratılan ODGP'nin, uluslararası çatışmalara müdahalelerde yetersiz kalması, yapının sorgulanmasına sebep olmuştur. Özellikle eski Yugoslavya topraklarında meydana gelen çatışmalarda (Almanya'nın Hırvatistan'ı tanıması, Yunanistan'ın Makedonya'yı adı nedeniyle tanınamaması, Bosna'da meydana gelen çatışmayı bitirme noktasında yetersiz kalması, Kosova'ya yönelik ortak bir politika etrafında uzlaşamaması) ortak bir politika geliştirme konusunda başarısızlık yaşamışlardır (Kocamaz,2010:956). AB üye ülkeleri bu krizlerde Birliğin menfaatlerinden ziyade ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmeyi tercih etmişlerdir. Eski Yugoslavya topraklarında meydana gelen bu krizler ancak NATO'nun müdahalesi ile durdurulabilmiştir. Bu durum hem ODGP'nin yetersizliğini hem de AB'nin NATO'dan bağımsız bir şekilde uluslararası krizlere müdahale konusunda başarılı olamayacağını açıkça göstermiştir.

Yaşanan tüm bu başarısızlıklar AB'nin farklı arayışlar içine girmesine neden olmuştur. AB artık savunma yeteneklerinin AB bünyesi içerisinde gerçekleştirilmesi fikrini benimsemiştir. Bu sebeple 4 Aralık 1998 yılında Fransa'nın kuzey batısında bir liman şehri olan St. Malo'da Fransa ve İngiltere bir araya gelerek, AB'nin uluslararası alanda meydana gelen krizlere NATO'nun müdahalede bulunmadığı durumlarda müdahale edebilmesi için askeri güç kullanabileceğini ifade etmişlerdir (Arslan, 2005:237). Böylece 4 Aralık 1998 yılında gerçekleştirilen St. Malo Zirvesi ile AB'nin askeri güçlerle desteklenerek otonom bir hareket kapasitesine sahip olması gerektiğine karar verilmiştir (Efe, 2008: 74). Buradan da anlaşılacağı gibi St. Malo Zirvesi AB'nin kendi savunma sistemini oluşturma yönündeki çabalarının önemli göstergesi olmuştur. Kısaca St. Malo Zirvesi ile ODGP bünyesinde bir AGSP oluşturulması hedeflenmiştir.

St. Malo Zirvesi'nin hemen ardından Haziran 1999 tarihinde gerçekleştirilen Köln Zirvesi'nde AB üye ülkeleri tarafından Birlik bünyesinde bir savunma sistemine sahip olmak için ortak bir savunma stratejisi geliştirilmesine ve 2000 yılının sonuna kadar askeri bir gücün meydana getirilmesine karar verilmiştir. Köln Zirvesi ile AB'nin NATO'ya bağımlı olmadan krizlere müdahalede bulunabileceği kendi bünyesinde bir güvenlik örgütünü oluşturması hedeflenmiştir. Kısaca AGSP'nin oluşumunda önemli bir rol oynayan Köln Zirvesi ile AGSP'nin genel yapısı ve AGSP bünyesinde karar almak için gerekli kurumsal çerçeve belirlenerek, AGSP ODGP'nin önemli bir parçası olarak nitelendirilmiştir. (Efe, 2008:74). AGSP Köln Zirvesi'nin ardından diğer AB Zirveleri ile daha da geliştirilmeye çalışılmıştır.

AB ODGP ve AGSP'ye yönelik gelişmelerini sürdürmeye devam ederken, AB'nin eski Yugoslavya'da yaşanan krizlere müdahale konusunda yetersiz kalması ve ardından, (Crowe, 2003:534). 11 Eylül 2001 yılında gerçekleştirilen saldırılar ve sonrasında Irak ve Afganistan'a karşı ABD'nin düzenlemiş olduğu operasyonlara müdahale konusunda da yaşamış olduğu başarısızlık, AB'nin ortak dış politika belirleme konusundaki yetersizliğinin bir kez daha görülmesini sağlamıştır. (Şöhret, 2013:74). Tüm bunlar AB'nin dış politika, güvenlik ve savunma alanında daha güçlü işbirliği yapması konusunda önemli birer etken olmuştur.

¹ BAB 1948 yılında Brüksel Antlaşması ile kurulmuştur. Antlaşmanın 5. maddesinde BAB'nin amacı bir saldırı karşısında ortaklaşa hareket ederek saldırıya karşı koymak şeklinde belirtilmiştir. Ancak NATO'ya göre BAB'nin imkan ve yeteneklerinin yeterli seviyede olmaması 1987 yılına kadar işlevsiz kalmasına neden olmuştur. (Ülger, 2002:104-105)

Böylece 12 Aralık 2003 tarihinde Birliğin yeni güvenlik rotasını çizen “Daha İyi Bir Dünyada Güvenli Avrupa” isimli rapor kabul edilmiştir. (Dinan, 2008:129). Avrupa Güvenlik Stratejisi olarak da isimlendirilen bu rapor ile NATO’nun dolayısıyla ABD’nin Avrupa’nın güvenliğine ilişkin sağlamış olduğu katkılardan bahsedilmiş, aynı zamanda AB’nin uluslararası ortamda ortaya çıkan krizlere müdahale edebilecek seviyede olması gerektiği de vurgulanan konular arasında yer almıştır (Council of European Union, 2003). Avrupa Güvenlik Stratejisi’nde güvenliği tehdit edici unsurlar ise şu şekilde belirlenmiştir (Şöhret, 2013:74):

- ✓ Bölgesel düzeyde çatışmalar,
- ✓ Organize şeklindeki suçlar,
- ✓ Kitle İmha Silahlarının giderek geniş çaplı yayılması,
- ✓ Başarısızlık yaşayan ülkelerin ortadan kaldırılması

Bu güvenliği tehdit edici unsurlar ile baş edilebilmesi için de AB’nin dış politikada kullanacağı üç ilke şu şekilde ifade edilmiştir (Şöhret, 2013:75):

- ✓ Önleyici Müdahale,²
- ✓ Bütünselci Yaklaşım,³
- ✓ Çok Taraflılık⁴

Avrupa Güvenlik Stratejisi AB için oldukça önemli gelişmeler içerse de içerisinde eksiklikler de barındırmaktaydı. AB ülkelerinin kendi arasında yaşamış oldukları fikir ayrılıkları, Avrupa Güvenlik Stratejisi’nde AB’nin ne tür hareketlerde karar verme yetkisinin olduğuna ilişkin bir bilginin yer almamasına neden olmuştur. Diğer taraftan Strateji içerisinde AB’nin çıkarlarıyla ilişkili bölgelerin nereler olduğuna ve hangi kuvvetler ile müdahale edebileceğine dair bir bilgiler de belirsiz kalmıştır. Bunların en büyük sebebi ise AB üye ülkelerinin ulusal politikalarının, öncelikli konularının ve tehdit algılamalarının birbirinden farklılık göstermesidir. Ülkelerin bir kısmı göçü en büyük tehdit olarak görürken diğer ülkeler terörü öncelikli tehdit unsuru olarak görebilmektedir (Turan, 2010). Aynı zamanda AB askeri kuvvetlerinin gelişimini sağlamak ve askeri bakımdan yetersizliğinin üstesinden gelebilmek amacıyla Temel Hedef 2010’u kabul etmiştir. Ancak tüm bu girişimler de AB’nin NATO dolayısıyla ABD’ye olan bağlılığını engelleyememiştir (Açıkmeşe ve Dizdaroğlu, 2014: 148).

3. LİZBON ANTLAŞMASI VE AVRUPA GÜVENLİK VE SAVUNMA POLİTİKASI’NA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

Bahsedilen gelişmeler ışığında 19 Ekim 2004 tarihinde kabul edilen Anayasal Antlaşma Taslağı’nda güvenlik ve savunmaya yönelik geniş düzenlemelere ve yeniliklere yer verilmiştir. Anayasal Antlaşma Taslağı ile AGSP, OGSP olarak nitelendirilmiştir. Bu düzenleme ve yenilikler arasında Dışişleri Bakanlığı’nın kurulması, işbirliği ve dayanışmaya yönelik düzenlemeler ve işleyişe yönelik düzenlemeler yer almıştır. Ancak Anayasal Antlaşma Taslağı’nda yer alan bu düzenleme ve yenilikler kısa sürede gerçekleştirilmesi çok da mümkün olmayan gelişmelerdir. Özellikle Anayasal Antlaşma Taslağı’nda AB üye ülkeleri için son derece önemli olan güvenlik ve savunmaya ilişkin kararların oybirliği ile alınması ülkelerin bu alanlardaki konumlarını korumaya devam ettiklerini göstermektedir. Dolayısıyla üye ülkeler bu alanları kendi ulusal çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye devam etmektedirler (Altın, 2018: 259-260).

Ancak Anayasal Antlaşma Taslağı’nın yürürlüğe girmemesi neticesinde 1 Aralık 2009 tarihinde Anayasal Antlaşma Taslağı’nda köklü bir değişiklik getirmeyen Lizbon Antlaşması yürürlüğe girmiştir. Lizbon Antlaşması kapsamında güvenlik ve savunma alanında birçok değişiklik yapılmış ve yenilikler getirilmiştir. Böylece bu alanlarda bütünleşmenin artırılması sağlanmaya çalışılmıştır (Özdal, 2013:181).

Lizbon Antlaşması Kurucu Antlaşmaların yerine geçmemekte sadece onları revize etmektedir. Aynı zamanda Anayasal bir özelliğe sahip olmayan Lizbon Antlaşması’nda federatif yapıyı çağrıştıran anayasa, marş ve bayrak gibi ifadeler yer verilmemiştir. Bu Antlaşma ile AB Antlaşması’nın isminde herhangi bir

² Herhangi bir kriz çıkmadan önce bu krizi önleyebilme yeterliliği olarak ifade edilmektedir. Böylece tedbirlere ihtiyaç duyulmayacaktır (Şöhret, 2013: 75).

³ Krizlerle sadece askeri unsurları kullanılarak baş edilemeyeceği, dış politikanın aynı zamanda ekonomik, sosyal ve siyasi unsurları da kapsamı gerektiği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda Demokratik ülkeleri içerisinde barındıran ve iyi yönetilen bir Dünya güvenlik bakımından oldukça önemlidir. Uluslararası alanda bir düzen oluşturulması iyi yönetim şeklini yaymak, sosyal ve siyasal alandaki yenilikleri sürekli desteklemek, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı gibi ilkelerin teşviki ile mümkün olacaktır (Şöhret, 2018: 75).

⁴ AB’nin uluslararası ortamdaki tehdit unsurları ile baş edebilmesinin ancak küresel alandaki diğer güçlerle kurulacak işbirliği ile mümkün olabileceği ifade edilmiştir (Şöhret, 2013: 75).

değişikliğe gidilmezken, AT Antlaşması AB'nin İşleyişi'ne İlişkin Antlaşma olarak adlandırılmıştır (Zhussipbek, 2009:146).

Lizbon Antlaşması ile hem sivil nitelikli amaçların gerçekleştirilmesi sağlanmaya çalışılırken diğer yandan da askeri kapasitenin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. AB vatandaşlarının korunması, barışı ve güvenliği sağlamak ve insan haklarını korumak da Antlaşma'nın amaçları arasında yer almaktadır. Aslında tüm bu hedefler, AB'nin sivil güç olma isteğini destekleyici nitelikte olmasına karşın Antlaşma'da operasyonel kapasiteyi güçlendirmeye yönelik de birçok hüküm bulunmaktadır. Dolayısıyla Lizbon Antlaşması hem sivil hem de askeri nitelikli amaçları içinde barındıran bir Antlaşma'dır (Kocamaz, 2010: 960).

Lizbon Antlaşması'nda Parlamento ve Konsey'in yetki alanları sınırlandırılarak, Konsey'in oyçokluğu ile karar vermesine karar verilmiştir. Asıl karar verici yapı Konsey olmuştur. Üye ülkelerin egemenlikleri açısından oldukça önemli olan savunma gibi alanlar üye ülkelerin sorumluluğunda kalmıştır (Zhussipbek,2009: 145).

Lizbon Antlaşması ile nitelikli oy çokluğu prensibinin kullanıldığı alanlar genişletilerek birçok alanda üye ülkelerin veto yetkilerini kullanmalarının önüne geçilmeye çalışılırken, ODGP ve OGSP alanlarında oybirliği prensibi kullanılmaya devam etmiş ve bu alanlarda üye ülkelerin veto yetkisi korunmuştur. Diğer taraftan Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Adalet Divanı'nın ODGP'ye yönelik yetkileri sınırlı kalmaya devam etmiştir (Zhussipbek, 2009: 149).

Lizbon Antlaşması'nda yer alan güvenlik ve savunmaya ilişkin maddeler ise şu şekildedir (Şöhret, 2013:77-80):

- ✓ Antlaşma'nın 46A maddesinde, AB hukuki bir kişilik olarak tanımlanarak AB'nin uluslararası alanda işbirliği yapması ve Antlaşmalar'da yer almasına yönelik ifadeler yer verilmişti. Özellikle 188L'de AB'nin belirli koşullara bağlı kalmak kaydıyla AB'nin bir ya da birden fazla üçüncü devlet, uluslararası kuruluş, üye devlet, Birlik kurumları ile bağlayıcı nitelikte Antlaşmalar yapması gerektiği belirtilmiştir. Ancak Nihai Senede Ekli 24 Numaralı Bildiri'de AB'nin hukuki bir kişilik olarak tanımlanması, Birliğin Antlaşmalar ile kendisine tanınan yetkiler haricinde yasama yapma ya da herhangi bir faaliyette bulunma gibi bir yetkiye sahip olacağı anlamına gelmeyeceği ifade edilmiştir.

Madde 9E/4'de, Avrupa Konseyi Başkanı makamının kurulması ve AB'nin sütunlu yapısına son verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. AB Dışişleri Bakanı makamına yer verilmemekle beraber AB'nin farklı sütunlarında konumlandırılan diplomasi, güvenlik ve insani yardım gibi Birlik dış politikasına ilişkin unsurlar arasında bir uyum oluşturularak, Birliğin dış politikada tutarlılık gösterebilmesi için Birlik Dışişleri ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi'nin ve Komisyon Dış İlişkileri'nden sorumlu üyesinin yetkilerini de üstlenmesi gerektiği belirtilmektedir.

- ✓ Antlaşma'nın 10C/1 maddesinde, ODGP'nin ilerde ortak savunmaya dönüşmesi istenilen ortak savunma politikasını, dış politikanın tüm yönlerini ve güvenlik ile ilgili problemlerin tamamını kapsayacağına yönelik ifadeler yer verilmiştir.
- ✓ Lizbon Antlaşması'nın 5. başlığında AGSP'nin adı OGSP olarak değiştirilmiştir. Lizbon Antlaşması'na kadar hiçbir Antlaşma'da AGSP/OGSP'ye ilişkin maddelere yer verilmemiştir. Böylece Lizbon Antlaşması ile ilk defa hukuki bir bağlayıcılığa sahip olmuştur.
- ✓ Antlaşma'nın 13A/3 hükmünde, Avrupa Dış İlişkiler Servisi kurularak, ODGP'ye ilişkin konularda AB'yi uluslararası alanda temsil etmesi öngörülmüştür.
- ✓ Antlaşma'nın 28A/1 hükmünde OGSP, ODGP'nin önemli bir parçası olarak nitelendirilmiş ve AB'ye sivil ve askeri imkanları içinde barındıran operasyonel kapasite imkanı tanıdığı belirtilmiştir. Bu imkanların aynı zamanda barışı sağlama, çatışmaları engelleme ve BM Antlaşması'nın kurallarına uygun olarak uluslararası güvenliği sağlamak amacıyla AB dışında da kullanılabilceği vurgulanmıştır. Diğer yandan bu maddede OGSP'nin görevlerinin üye ülkelerin sağlayacağı imkanlarla gerçekleştirileceği de ifade edilmiştir.
- ✓ Lizbon Antlaşması'nın 28A/2 hükmünde zamanla ortak bir AB savunma politikasının oluşturulması konusunun OGSP kapsamında olduğu belirtilerek, Avrupa Konseyi'nin oybirliği ile karar alması halinde ortak bir savunma sistemine dönüşebileceği de ayrıca vurgulanmıştır.

- ✓ Antlaşma'nın 28A/3 hükmünde OGSP'nin görevlerini yerine getirebilmesi ve aynı zamanda Konsey'in amaçlarının gerçekleştirilmesinin üye ülkelerin AB'ye sağlayacağı askeri ve sivil yetenekler ile mümkün olabileceği belirtilerek AB'nin kendisine ait bir ordusu olmadığı dolaylı olarak belirtilmeye çalışılmıştır.
- ✓ Antlaşma'nın 28A/6 hükmünde OGSP alanında kalıcı yapısal işbirliği kurulması gerektiği belirtilmiştir.
- ✓ Lizbon Antlaşması'nın 28A/7 hükmünde üye ülkelerden birinin kendi sınırları içerisinde silahlı bir saldırıya uğraması halinde BM'nin 51. hükmüne göre diğer üye ülkeler kendi imkanları ölçütünde tüm imkanlarıyla saldırıya uğrayan ülkeye destek olacağı ifade edilmiştir. Bunun yanında karşılıklı dayanışma maddesinde üye ülkelerin kendi güvenlik ve savunma politikalarına zarar gelmemesi gerektiği ve bu alanlardaki görev ve işbirliğinin, NATO'ya üye olan ülkelerin yükümlülükleri ile uyumlu olması gerektiği vurgulanarak duruma sınırlılık getirilmiştir.
- ✓ Antlaşma'nın 28B/1 hükmünde OGSP'nin barışı koruma, çatışma sonrası istikrarı sağlama, ortak silahsızlandırma hareketleri, insani yükümlülükler, kurtarma yükümlülükleri, askeri danışma, destek sağlama görevleri, çatışmayı engelleme, barışı sürdürme görevleri ve kriz yönetimi esnasında muharip güç kullanılmasına ilişkin yükümlülüklerden meydana geldiği belirtilmiştir.
- ✓ Lizbon Antlaşması'nın 3A hükmünde ulusal güvenliğin her üye ülkenin kendi sorumluluğunda olduğu ifade edilerek OGSP'ye sınırlılıklar getirilmiştir. Diğer taraftan Nihai Sened'in ekinde yer alan 13 numaralı Bildiri'nin OGSP'ye ilişkin hükümlerinde üye ülkelerin güvenlik ve savunma politikalarına herhangi bir zarar gelmemesi gerektiği vurgulanmıştır.
- ✓ Antlaşma'nın 188R hükmünde dayanışmaya ilişkin maddeden bahsedilerek, AB'nin ve üye ülkelerin terör saldırısı, doğal ya da insani sebeplerden kaynaklı bir saldırıya maruz kalması halinde dayanışma halinde olmaları gerektiği ifade edilmiştir. Diğer yandan AB'nin üye ülkeler tarafından kendilerine sağlanan imkanları üye ülke sınırları dahilinde terör saldırılarından, doğal ve insani sebeplerden kaynaklanan saldırılara engel olmak için kullanması gerektiği vurgulanmıştır.

ODGP ve OGSP'ye yönelik karar alma sürecine bakıldığında ise Lizbon Antlaşması'nın 15B hükmünde bu alanlarda kararların Avrupa Konseyi ve Bakanlar Konseyi tarafından oybirliği prensibi kullanılarak alındığı belirtilerek, yasama düzenlemelerinin kabulü ise bu konunun dışında tutulmuştur. Bakanlar Konseyi içerisinde yer alan AB üye ülkelerinin, tüm AB üye ülkelerinin üçte birinin kapsayacak şekilde çekimser kalmaları halinde ise kararların alınamayacağı ifade edilmiştir. Aynı zamanda Lizbon Antlaşması'nın 28A/4 hükmünde OGSP'ye yönelik Yüksek Temsilci ya da üye ülkelerden birinin önerisi üzerine Bakanlar Konseyi tarafından oybirliği ile alınabileceği de vurgulanan diğer bir konudur. Görüldüğü gibi OGSP'ye yönelik karar alma sürecinde sağlanan tek esneklik durumu üye ülkenin çekimser kalma hali olmuştur (Şöhret, 2013: 81).

4. ORTAK FÜVENLİK VE SAVUNMA POLİTİKASI VE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ORTADOĞU ÇIKMAZI

Tunus'ta 2010 yılında başlayan halk ayaklanması giderek çevre bölgelerde de yankı uyandırmış, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'yı etkisi altına almıştır. Tunus'ta ortaya çıkan bu halk ayaklanması, uzun seneler iktidarda olan Tunus Devlet Başkanı Zeynel Abidin Bin Ali'nin devrilmesine sebep olmuştur. Ardından Mısır başta olmak üzere hızla farklı bölgelerde de belirmiştir. Suriye'de ise etkisini hala sürdürmektedir. Uluslararası alanda yaşanan bu durum Arap Baharı olarak nitelendirilmiştir (Özgen, 2016: 164). Bu durumun Arap Baharı olarak nitelendirilmesinin en büyük sebebi; olayların mekânsal açıdan Arap devletlerinde ortaya çıkması ve sürecin sonunda ortaya çıkacak olan düzenin Araplar açısından yeni bir dönemin başlangıcı olacağı algısıdır (Deniz, 2013: 68).

Arap dünyasında 2010 yılında başlayan büyük çaplı halk hareketleri AB dış politikasını da oldukça etkilemiştir. 2010 yılında dış politikasındaki uyumsuz ve parçalı yapıyı Avrupa Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilciliği ile gidermeye çalışan AB, ortak bir dış politika oluşturma konusunda başarısızlık yaşamış olduğu bir dönemde Arap dünyasında ortaya çıkan bu çatışmalara hazırlıksız yakalanmıştır. Diğer bir ifade ile AB'nin ortak dış politikasının önceki dönemlerde var olan parçalı ve uyumsuz yapısı bu dönemde de devam etmiştir. Özellikle Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi ile oluşturulan Avrupa Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilciliği kurumsal açıdan bazı eksikliklerini henüz gidermeden kendisini bölgede ortaya çıkan çatışmaların ortasında bulmuştur. Ayrıca AB üye ülkelerinin rekabet ve fikir ayrılıklarının oldukça zirvede olduğu bu dönemde, üye ülkelerin ulusal çıkarları

çok daha ön plana çıkmış ve AB bölgeye müdahale konusunda oldukça yetersiz kalmıştır (Küçükkeleş, 2013: 4, 10).

Ortadoğu'da yaşanan bu durum karşısında AB'nin müdahale konusunda yetersiz kalması, AB tarafından ODGP ve OGSP'ye yönelik uzun süredir ortaya konmaya çalışılanların çok başarılı olmadığını göstermiştir. AB'nin Ortadoğu'da izlemiş olduğu yumuşak güç politikası son derece sınırlı kalmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Lizbon Antlaşması ile kurulan Avrupa Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilciliği dış politikada tek sesliliği sağlayamamıştır. AB Ortadoğu'da yaşanan krizlerde birlik görüntüsü vermektense oldukça uzak kalmıştır. Bu krizler, Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya gibi AB üye ülkeleri arasındaki dış politika farklılıklarının görülmesini sağlama açısından oldukça önemli bir test olmuştur (Erdoğan, 2012: 16-17). Üye ülkelerin dış politikalarının birbirinden farklılık göstermesinde ise üye ülkelerin bölgesel çıkarları ve diğer ülkelerle olan ilişkileri önemli birer faktör olmuştur (Kınacıoğlu, 2015: 139). Özellikle Lizbon sonrası dönemde de dış politika, güvenlik ve savunma gibi üye ülkelerin egemenlikleri konusunda oldukça hassas oldukları alanlarda karar alma sürecinde oybirliği prensibini kullanmaya devam etmeleri, üye ülkelerin çıkarları doğrultusunda birbirlerinden farklı, kendilerine özgü politika belirlemelerini daha da kolaylaştırmıştır.

AB'nin Arap Baharı'nın ilk başlangıcı olan Tunus olayları sırasında olaylara tepkisi oldukça geç olmuştur. Mısır'da meydana gelen olaylara tepkisi ise Tunus'a kıyasla daha çabuk olsa da AB'den konuya ilişkin bir açıklama gelmesi en az bir haftayı bulmuştur. AB üye ülkelerinden İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya Mısır'daki olayları kınadıklarını ifade ederek insan haklarının önemini vurgulayan ortak bir açıklamada bulunmuşlardır (Kınacıoğlu, 2015: 149). AB üye ülkeleri bu açıklamalarına karşın 2013 yılında ordunun ülke yönetimini devralmasına yönelik etkili bir tavır sergileyememişlerdir. Aynı zamanda Ağustos 2013'de gerçekleştirilen toplantıda, AB Dışişleri Konseyi'nin Mısır ordusuna silah satışlarının durdurulmasına yönelik bir karar almış fakat yardımlarını sürdürmeye devam etmiştir. Üye ülkelerin her biri farklı politikalar izlemişlerdir. İngiltere Mısır ile olan askeri işbirliğini sonlandırmayı tercih ederken, Danimarka ise Mısır'a sağlamış olduğu kalkınma yardımını kesmeye karar vermiştir (Kınacıoğlu, 2015: 151). Libya krizi karşısında ise AB üye ülkelerinin her biri bireysel politikalar izlemeyi tercih etmiştir. Özellikle Libya'da yaşanan kriz karşısında NATO'nun, Libya'ya yönelik askeri müdahalesine koruma sorumluluğu ilkesine dayanarak İngiltere ve Fransa destek verirken, Birleşmiş Milletler'de (BM) , Fransa ve İngiltere'nin tersine Almanya ise uçuşa yasak bölge ve askeri bir müdahaleye ilişkin kararlarda çekimser bir tutum sergilemiştir (Kınacıoğlu, 2015: 149).

Libya krizinde AB üye ülkeleri arasında farklı yaklaşımlar benimsenmesinin en büyük sebebi ulusal çıkarlar olmuştur. Almanya'nın Libya'ya müdahale karşısında çekimser bir tutum sergilemesinde Almanya halkının büyük bir çoğunluğunun Libya'ya yönelik gerçekleştirilecek bir müdahaleye karşı olması sebebiyle 2013'de gerçekleştirilecek olan seçimlerin bu konudan etkilenmemesi için halkın yanında yer almak istemesi büyük bir rol oynamıştır. Diğer taraftan Almanya'nın uçuşa yasak bölge kararının çok etkili olacağını düşünmemesi ve bunun ekstra bir maliyet geçirecek olmasıydı. Aynı zamanda Almanya'nın Libya'dan ham petrol temin etmesi ve Libya'daki alt yapıya ilişkin projeler için Alman firmaların önemli yatırımlar yapması gibi ekonomik nedenler de diğer etkenler arasındaydı (Alagöz, 2015).

Libya krizi ancak NATO yani ABD'nin müdahalesi ile sonlandırılabilmiştir. AB ise Libya krizine insani boyut kapsamında bir destek sağlayabilmiştir. Libya'da yer alan insani yardım ve kurtarma düzeyindeki kuruluşlara yardımda bulunmuş, ihtiyaca yönelik birçok malzeme ulaştırmış ve ekonomik destek sağlamıştır. Kısaca AB, Libya'da yaşananlara yumuşak güç kullanarak müdahalede bulunmayı tercih etmiştir (Özgen, 2016:168).

Suriye krizine bakıldığında ise AB üye ülkeleri ortak bir şekilde hareket ederek krize olan tepkilerini dile getirmişler ve AB sınırları içerisinde Suriye Merkez Bankası hesaplarının dondurulması, Suriye ve AB arasındaki değerli maden ticaretinin sonlandırılması ve Suriye'nin sahip olduğu petrolü boykot etmesi gibi çeşitli yaptırımlar uygulamayı tercih etmişlerdir (Erdoğan, 2012: 19). AB'nin Suriye'ye yönelik çeşitli yaptırımlar uygulayarak yumuşak güç politikası izlemesinde Çin ve Rusya gibi ülkelerin Suriye'ye yönelik askeri bir müdahalede bulunulmasına karşı olmaları, bu krizden bölgede yer alan İran, Irak gibi ülkelerin etkilenme olasılığının büyük olması önemli birer etken olmuştur (Kınacıoğlu, 2015: 150).

Suriye'de krizin giderek büyümesi sonucunda ilk zamanlarda ortak bir tutum sergileyen AB üye ülkelerinde fikir ayrılıkları belirmeye başlamıştır. İngiltere 2012 yılının Aralık ayında AB tarafından gerçekleştirilen zirvede Suriyeli muhaliflerin silahlandırılması konusunu gündeme getirmesi karşısında Fransa bu fikri desteklerken, Almanya, Avusturya, Belçika, Hollanda, İsveç ve Lüksemburg gibi diğer AB üye ülkeleri bu

fikri desteklememiş, daha çok insani yardım konusu üzerine yoğunlaşmayı tercih etmişlerdir (Kınacıoğlu, 2015: 151).

Görüldüğü gibi Ortadoğu'da yaşanan krizlere müdahale konusunda AB üye ülkeleri ortak bir politika oluşturamamış, üye ülkeler AB çıkarları doğrultusunda değil kendi ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmeyi tercih etmişlerdir. Ortadoğu'da yaşanan krizler, Lizbon Antlaşması ile ODGP ve OGSP kapsamında yapılan düzenlemelerin yetersizliğinin görülmesi açısından oldukça önemli olmuştur. AB'nin ABD ve NATO desteği olmadan tek başına krizlere müdahalede başarısız olduğu gözlemlenmiştir. AB Ortadoğu'da yaşanan krizlere yumuşak bir güç kullanarak sadece insani yardım kapsamında dahil olabilmektedir.

5.SONUÇ

II. Dünya Savaşı'nda alt yapısı büyük zarar gören Avrupa ülkeleri, barışçıl bir ortam arzusu doğrultusunda bütünleşme çabaları içerisine girmiştir. Özellikle güvenlik ve savunma alanında bütünleşme çabaları Soğuk Savaş döneminde üst düzeye çıkan Avrupa ülkeleri, bu alanlarda birçok düzenleme yapmalarına karşın, bunlar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu dönemde güvenliklerini ABD ve NATO aracılığı ile sağlamışlardır.

Soğuk Savaşın ardından eski Yugoslavya'da ortaya çıkan krizlere müdahale konusunda AB ülkelerinin ortak bir dış politika geliştirememiş, bu krizler ancak NATO yani ABD'nin müdahalesi ile sonlandırılabilmiştir. Bu durum Avrupa ülkelerini yeni arayışlara itmiştir. Bu doğrultuda ilk girişim St. Malo Zirvesi olmuştur. Bu Zirve AB'nin kendi savunma sistemini oluşturma yönünde attığı en önemli adım olmuştur. St. Malo Zirvesi ile ODGP kapsamında AGSP oluşturulması hedeflenmiştir. Ardından yapılan Köln Zirvesi ile AGSP, ODGP'nin önemli bir parçası olarak tanımlanmıştır. Ancak AB'nin eski Yugoslavya'da yaşanan krize müdahale konusunda yaşadığı başarısızlığın hemen ardından ABD'nin Irak ve Afganistan'a yönelik operasyonlarına karşı da müdahale konusunda yaşadığı başarısızlık AB'yi dış politika, güvenlik ve savunma alanlarında farklı alternatif arayışlarına itmiştir. Böylece 12 Aralık 2003'de Avrupa Güvenlik Stratejisi, ardından Temel Hedef 2010 kabul edildi. Ancak bu girişimlerde yetersiz kalmıştır.

1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ile AB'nin dış politika, güvenlik ve savunma alanlarına farklı bir boyut getirilmiş, bu alanlarda birçok değişiklikler ve yenilikler öngörülmüş, yeni mekanizma ve kurumlar yaratılmıştır. Böylece dış politika, güvenlik ve savunma alanlarında bütünleşme daha da ileri boyutlara taşınmak istenmiştir. Ancak dış politika, güvenlik ve savunma alanlarına ilişkin tüm bu yenilik ve düzenlemelere rağmen, daha öncede olduğu gibi Lizbon Antlaşması'nda da bu alanlarda üye ülkelerin belirleyici konularına bir değişiklik getirilmemiştir. Lizbon Antlaşması ile üye ülkelerin egemenlikleri konusunda oldukça hassas oldukları bu alanlarda oybirliği prensibini kullanmaya devam etmeleri sağlanmış, kısaca üye ülkelerin bu alanları kendi ulusal çıkarları doğrultusunda yönlendirebilmelerine olanak sağlanmıştır. Dolayısıyla Lizbon Antlaşması ile AB dış politika, güvenlik ve savunma alanlarında bir ilerleme sağlayamamıştır. Özellikle Ortadoğu'da ortaya çıkan krizlere AB'nin müdahale noktasında yaşamış olduğu başarısızlıklar bunun daha net görülmesini sağlamıştır. Ortadoğu'da patlak veren krizlere karşı her üye ülkenin kendi ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmesi, AB'nin ortak bir dış politika belirleyemediğini ortaya koymuştur. AB Ortadoğu'daki krizlere insani yardım ve çeşitli yaptırımlar uygulayarak tepki vermeyi tercih etmiş, kısaca bölgede yumuşak bir güç politikası izlemiştir. Üye ülkelerin uluslararası krizlere müdahale konusunda başarılı olabilmelerinde dış politika, güvenlik ve savunma alanlarında ortak bir kültür oluşturmaları, ulusal çıkarlarını değil Birlik çıkarlarını düşünerek siyasi irade birliği sağlamaları oldukça önemli olacaktır.

KAYNAKLAR

Açıkmeşe, Akgül, S. & Dizdaroğlu, C. (2014). "NATO- AB İlişkilerinde İşbirliği ve Çatışma Dinamikleri," Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi, 10(40): 131-163.

Alagöz, Akçadağ, E. (2011) "Lizbon'da Yeşeren Umutlar Libya'da Soldu Mu?," (Çevrimiçi) <http://www.bilgesam.org/incele/748/-lizbon%E2%80%99da-yeseren-umutlar-libya%E2%80%99da-soldu-mu-/#.WP-SzNKsW-M>, 19 Nisan 2018.

Altın, O. (2018) "Lizbon Sonrası Dönemde Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Arslan, R. (2005) "Avrupa Birliği Savunma Politikası Dünya Sahnesi'ne Geri Dönüş mü?," Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(7): 229-248.

- Council of European Union. (2003). “A Secure Europe In A Better World: European Security Strategy”, (Çevrimiçi) <https://europa.eu/globalstrategy/en/european-security-strategy-secure-europe-better-world>, 12 Nisan 2018.
- Crowe, B. (2003). “A Common European Foreign Policy After Iraq?,” *International Affairs*, 79(3): 533-546.
- Deniz, T. (2013). “Arap Baharı ve Türkiye: Siyasi Coğrafya Açısından Bir Değerlendirme”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19(29): 65-78.
- Dinan, D. (2008) *Avrupa Birliği Tarihi*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Efe, H. (2008) “Avrupa Birliği'nin Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası,” *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1): 66-78.
- Erdoğan, M. (2012) “Avrupa Birliği'nin Suriye Politikası”. (Ed. Birol Akgün), *Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*, ss. 16-22, *Stratejik Düşünce Enstitüsü*.
- Kınacıoğlu, M. (2015) “Eski Şarap, Yeni Şişe?: Bölgedeki Son Gelişmeler Işığında AB Dış Politikasında Akdeniz Havzası ve Orta Doğu”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(1):137-156.
- Kocamaz, S. (2010) “Lizbon Antlaşması Çerçevesinde Avrupa Birliği Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası'nın Geleceği,” *Ege Akademik Bakış*, 10(3): 951-980.
- Küçükkeleş, M. (2013) “AB'nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharı'na Bakışı,” *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 63:4-25.
- Özdal, B. (2013) *Avrupa Birliği Siyasi Bir Cüce, Askeri Bir Solucan mı? 1.bs.,Dora Yayıncılık, Bursa.*
- Özgen, C. (2016) “Avrupa Birliği Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası'nda İlk Çatlak: Libya Krizi,” *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 15: 143-146.
- Şöhret, M. (2013) “Avrupa Birliği'nin Güvenlik Yapılanmasının Tarihsel Gelişim Süreci ve Mevcut Durumu”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2): 59-100.
- Turan, A., P. (2010) “AB'nin Güvenlik Yaklaşımları ve Sonuçları”, (Çevrimiçi) <http://www.bilgesam.org/incele/778/-ab'nin-guvenlik-yaklasimlari-ve-sorunlari/#.Ws8pey5ubIV>, 12 Nisan 2018.
- Yost, D., S. (1998) *NATO Transformed: The Alliance's New Roles in International Security*, USIP Press Books.
- Zhussipbek, G. (2009) “2007 Lizbon Antlaşması Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın Tanımı ve Özellikleri, Güvenlik Aktörü Olarak AB'nin Nitelikleri”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 8(1): 139-164.